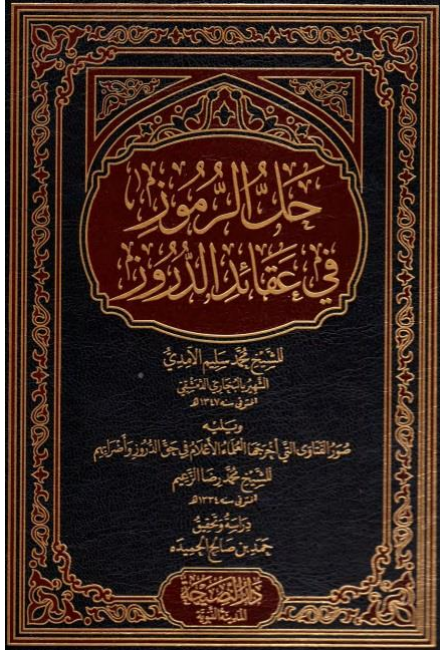

HALLU'R-RUMÛZ FÎ 'AKÂİDİ'D-DURÛZ

Muhammed Selim b. İsmâil el-Âmidî el-Buhârî
Nşr. Hamed b. Sâlih el-Hamîde, Dâru'n-Nasihe, el-Medîne
1434/2014, 1.baskı, 408 s.

Mehmet Beşir ERGİN*

II. Abdülhamid döneminde, Abdülkâdir el-Cezâiri'nin liderliğinde Muhammed Selim b. İsmâil el-Âmidî el-Buhârî (ö. 1347/1928) gibi Selefî âlimler, Selefî hareketin önemli merkezlerinden biri olan Suriye'de Osmanlılar'a karşı muhalefet hareketinin önde gelenleri arasında yer almıştır. Selefî meşrebe sahip bir şahsiyet olarak el-Buhârî, Ehl-i Sünnet dışındaki öteki mezhepleri ve fırkaları konu edinebilmiştir. el-Buhârî, Dürzilerin yoğun bir şekilde yaşadıkları Suriye topraklarında yaşamış ve onları birincil kaynaklardan okuyarak *Hallu'r rumûz fî 'akâidi'd Durûz*

adında bir kitap te'lif etmiştir.

Müellif, kitabın mukaddimesinde bir arkadaşının Dürzilerin dini inancı hakkında kendisine bir risale yazmasını istemesi üzerine bu kitabı telif ettiğini belirtir. (s.113) Kitap bir mukaddime, üç bölüm, beş fasıl, bir ek ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Mukaddimedede dürzilik kavramı ve bu tâifenin inançlarının yayılmasına dair bilgi vermiştir. Birinci bölümde dürzilerin evlilik, boşanma, miras, bazı inançları ve

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
08.11.2018	23.11.2018	30.12.2018
DOI	10.18403/emakalat.480281	

toplum tabakasını; ikinci bölümde, dürzilerin İsmailiye'den ayrılmasına bağlı olarak bu fırkanın doğuşunu, yayılmasını iki fırkanın mukayesesini; üçüncü bölümde ise dürzilerin inançlarının ayrıntılı bir şekilde kitabına konu edinmiştir.

Müellif birinci bölümde dürzî isminin davetin dâilerinden biri olan Neştekin adıyla bilinen Muhammed b. İsmâil ed-Derezi'ye dayandığını; bu fırkanın liderinin de Fâtîmi devletinin altıncı halifesi olan Hâkim bi Emrillah olduğunu ifade eder.(s.115-117) Akabinde bazı tarihçilerin bu fırkanın köken itibariyle Hz. Fatîma'ya dayandığını ancak bazı âlimlerin ve araştırmacıların bunu kabul etmediğini söyler.(s.118-120) Ardından Hâkim bi Emrillâh'ın kısa bir tarihçesinden bahsettikten sonra özellikle Mısır'a halife olduğunda Hâkim'in bazen cömertlik ile cimrilik, cesurluk ile korkaklık gibi garip hareketlerde bulunduğunu nakleder. Buna bağlı olarak Hâkim'in inadı ve zulmü artınca uluhiyyet iddiasında bulunduğunu, hutbelerde isminin anıldığını, gaybı bildiğini ve daha farklı uygulamalarda bulunduğunu aktarır. (s.121-154) Müellif Hâkim'in uluhuyyiet iddiasında bulunduğu zamanlarda yanında iki İran'lı adamın olduğunu söyler. Birinci adam olan Muhammed b. İsmâil ed-Derezi Hâkim'in uluhiyyet propagandasında bulunmuş bunun sonucunda da etrafına da bir sürü adam toplamıştır. İlerleyen zamanlarda etrafına toplanan bu kadar çok insanı görünce davetten sapmış bundan dolayı da öldürülmüştür. İkinci adam ise Hamza b. Ali'dir. Müellif Hamza ile ed-Derezi arasında ihtilaf çıktığını ziktettikten sonra ed-Derezi'nin yerini Hamza'nın aldığını ve onun Hâkim'in uluhiyyet iddiasında bulunduğunu buna bağlı olarak da davetteki bu başarısından dolayı Hâkim'den sonra davetin ikinci konumuna yükseldiğini ve Huccetu'l Kâim gibi isimlerle lakaplandığını belirtir. (s.155-160) Müellif mukaddimenin son kısmında ise Hâkim'in vefatı üzerinde durulmaktadır. Burada Hâkim'in vefatı ile ilgili kardeşi tarafından bir suikast sonucu öldürüldüğü, Hüseyinoğullarından bir adam tarafından katledildiği ve son olarak da dürzilerin benimsemiş olduğu Hâkim'in ölmediğini aslında semâ'ya çıktığını daha sonra tekrar zuhur edeceği yönündeki farklı bilgileri aktarır. (s.160-165).

Birinci bölümde ise genel hatları ile dürzilerin evlilik hukuku, boşanma, miras yönündeki bilgilere ağırlık verilmiştir. Bu bölümde ve-

rilen bilgiler ışığında âile hukuku ile ilgili kısaca şu hususlar üzerinde durulmuştur: Dürzilerin normal hukuki davalarına bakan kâdılar bulunmaktadır. Kadın baba evinden hiçbir şeyi miras olarak alması mümkün değildir. Kadın ile erkeğin evlenebilmesi için denkliğin bulunması gerekmektedir. Aynı anda iki kadınla evlenmek mümkün değildir. Kadının üçüncü boşanmadan sonra kat'i bir şekilde eski kocasına dönme hakkı yoktur. (166-168) Müellif dürzi inancının tamamen İslâm'a ters olduğunu ancak kendilerinin takiyye yaparak müslüman gibi göründüklerini, bâtını olarak ise peygamberleri inkâr ettiklerini, onlar için hakiki dinin Hâkim'i birlemek olduğunu bunun dışındakilerinin ise dürziler tarafından neshedildiğini aktarır. Ayrıca dürzilerde "oruç ibadeti" yerine doğru sözlü, "namaz" yerine kardeşlerini korumak tarzında bazı ilkelerin konulduğu üzerinde durur. (s.169-170) Müellif dürzilerin Hâkim'i ilâh olarak telakki ettiğini Kur'ân'da Allah için atfedilen sıfatların yer yer Hâkim için kullanıldığını, mezhebin kurucu konumunda olan Hamza b. Ali'nin ise her asırda zuhur ettiğini ve bu asırlarda ne şekilde zuhur edildiği üzerine durur. (s.171-173)

Müellif dürzilerin bâtını bir hüviyete sahip olduğundan dolayı toplum tabakası olarak ukkâl ve cuhhâl olarak iki gruba ayrıldığını zikreder. Buna göre ukkâller de mezhebin bütün gizli biliglerine vakıf olan onları muhafaza eden ve müctehidler makamında olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Cuhhâl grubu ise mezhebin gizli bilgilerine vakıf olmayan sadece bilinmesi gereken hususlara vakıf olan kimselelerdir. Müellif buna bağlı olarak devamında bu iki grubun farklı özelliklerini de genel hatları ile ele alır. (s.174-179)

Müellif İsmâili inancının beyânı, lakapları ile adlandırdığı ikinci bölümü beş fasıla ayırmaktadır. Birinci fasıl İsmâililerin lakapları hakkındadır. Buna göre müellif İsmâililerin Karâmite, Bâtıniyye, Seb'iyye, İsmâiliyye, Ta'limiyye, Mulhide, Nezzâriyye, Mezdikiyye gibi birçok ismi bulunduğunu zikreder. (s.180-186) İkinci fasıl ise İsmâili davetinin temelini dini şeriatleri iptal etme üzerinde olduğu yönündedir. Müellif bu fasılda temel klasik kitaplardan yola çıkarak bu davetin şeriatleri iptal etme üzerine kurulduğuna dâir âlimlerden nakillerde bulunur. Daha sonra ise Dürziler ile İsmâililerin arasında ortak olarak gördüğü hurafelere örnekler getirir. (s.187-205) Üçüncü fasıl ise İsmâili davetin mertebeleri hakkındadır. Buna göre zevk, te'nîs,

teşkik, rabt, tedlîs te'sîs hul' ve selh (السلخ) olmak üzere sekiz mertebe bulunmaktadır. Müellif daha sonra sırası ile bu mertebelerin üzerinde tafsilatlı bir şekilde durur. (s. 206-207) Dördüncü fasıl ise ilk dönem bâtını düşüncesi hakkındadır. Müellif eski bâtını âlimlerin sözlerini felsefi ifadeler ile bezediğini bu minvâlde de kitaplarını bu yöntem üzerine kaleme aldıklarını ileri sürer. Buna örnek olarak Külli Akıl terkiğini getirir. Bu ifadeyi felsefeden alındığını ve kendi inançlarına empoze ettiğini savunur. (s.208-212) Beşinci fasıl ise yeni dönem bâtınıye hakkındadır. Müellif bu dönemde İsmâîlilerin öncekilerin takip ettiği yöntemi bıraktıklarını ve Hasan b. Muhammed es-Sabbah'ın ortaya çıkması ile başladığını zikreder. Daha sonra Hasan Sabbah özelinde gelişen olayları uzun uzadıya aktarır. (s.213-227)

Üçüncü bölüm ise dürzi mezhebinin inancı hakkındadır. Müellif bu bölümde özetle şu malumatlara yer vermektedir; Dürziler inançlarını cümmel hesabı ve hurufilik yöntemi üzerine inşa etmişlerdir. Örneğin dürziler "sıdk" harfini "س" ile yazarak bunun 164 sayısına işaret ettiğini bu sayının da 164 dürzi hududuna delâlet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Buna bağlı olarak da dürzilerin kutsal olarak addettikleri *Resâilü'l Hikme* risâlelerinde birçok rumuz bulunmaktadır. Örneğin; "irade" ile Hamza b. Ali, "meşiet" ile İsmâîl et-Temîmi, "kelime" ile Muhammed b. Vehb el-Kureşî, "cenâhu'l eyman" ile Ebu'l Hayr Selâme b. Abdulvehhab es-Sâmîrî, "cenâhu'l eyser" ile Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed et-Tâî es-Semûkî kastedilmektedir. Bunların dışında zemmedilen ve övülen hududlar da bulunmaktadır. Öte yandan dürzi inancına göre kıyamet sahneleri de şu şekildedir; İlk önce ye'cûc ve me'cûc Çin'den gelecek, ertesi gün de Hâkim bi Emrillâh ruknu'l yemâni'den zuhur edecektir. Hamza b. Ali köpek ve domuzu öldürecek, Ka'be'yi yerle bir edip dünyanın hakimiyetini dürzilere verecektir. Dürziler dışındaki diğer tüm mahlukatlar da onların emrinde köleleri olarak hizmet edecektir. İşte o sırada dürzi inancına göre dört tür grup oluşacaktır. Buna göre birinci grup dürzilerin ukkâl grubundan olanlar. Bu kimseler dünya hâkimiyetini ellerine alacaktır. İkinci grup; Müslüman ve Yahudiler olarak bilinen ehl-i zâhir, üçüncü grup Hristiyanlar ve Şia/Ehl-i Bâtın, dördüncü grup ise dürzi toplumunun câhil tabakasından olan mürtedlerdir. Öte yandan

dürzilere göre diğer bütün şeriatler neshedilmiştir. Bu bağlamda dürzilerce namazın manası bağlılıktır. Ankebut 29/45 âyetinde yer alan “الفحشاء” ile Hz. Ebubekir, “المنكر” ile Hz. Ömer kastedilmektedir. Diğer taraftan Dürzilikte Hz. Âdem inancı da Kur’an’ın aktardığı Âdem anlayışı ile birebir çelişki arz etmektedir. Zira dürzilikte Âdemu’s Safa el-Küllî, Âdemu’n ‘Asi el-Cüz’i, Âdemu’n Nâsi el Cirmâni olmak üzere üç tür âdem anlayışı yer almaktadır. Bu üç âdem anlayışı müellif tarafından geniş bir şekilde ele alınmıştır. (s.228-298)

Müellif kitabın ek bölümünde ise daha çok dürzilerin on makamdaki rabbâni isimleri ve görevlerine vurgu yapmıştır. Eserin özellikle özü konumundaki sonuç bölümü de “*el Hâtîme fî Serdi Tâifetin mine’l Âyâtî’l Kur’âniyye elletî fesserûhâ ‘ale muktedâ usûlihîm el’âtîle ve ‘akâidihîmu’l-bâtîle bi meânin lâ esla lehâ ve lâ esâse hiyê min fuyûdatî’l vesvâsî’l hennâs*” başlığı adı altında dürzilerin Kur’an’a yaklaşımlarını *Resâilü’l Hikme* risâlelerinden hareketle örnekler üzerinden müellif tarafından irdelenmeye çalışılmıştır. Müellif sonuç bölümünün girizgâhında dürzilerin Kur’an-ı Kerim’e olan bakış açılarını şu ifadeler ile aktarmaktadır;

“Kur’an-ı Kerim âyetlerini tebdil etmek, lafzen ve manen kelimelelerini tahrif etmek, ism-i zat’ı kâh Lâhût yani “ulûhiyet” kâh nâsût yani “beşeri tabiat” anlamında kullanmak bazen de inançlarına göre “kâimu’z-zamân” olan Hamza b. Ali için kullanmak Dürziler’in adetlerindedir. Onların bu yorumlarının temel sebebi benimstedikleri esaslara bunu uygulamak ve ortaya attıkları sapkınlıklara delil getirmektedir. Dürziler, Kur’an’ın hakikatte nüzûl çağında asıl adı Hamza olan Selman-ı Farisî’ye (ö. 36/656) vahyedildiğine, Kur’an’ın onun kelâmı olduğuna ve Hz. Muhammed’in (s.a.) vahyi Selman’dan telakki ettiğine inanırlar.”

Müellif dürzilerin Kur’an’a bakış açılarını ortaya koyduktan sonra konu ile ilgili örneklere de çokça yer vermiştir. Bu örneklerden birkaç tanesi ise şunlardır;

Âl-i İmrân sûresi 92. âyette geçen “لن تنالوا البرَّ” ifadesi “Mevlâyı birlemeye erişemezsiniz” demektir. “حتى تنفقوا مما تحبون” ifadesinin harf-i cersiz olarak okuyuşunu esas alıp şöyle yorumlarlar: “Zâhir ve bâtın olarak sevdiğiniz şey nafakadır. Bir şeyi nafaka vermek onu terketmek, bırakmak demektir. Çünkü nafaka sahibine asla bir daha geri dönmez”.

el-Bakara sûresi 255. âyetinde geçen “له ما في السموات وما في الارض” ifadesi “nâtıklar ve esâsların hepsi O’na aittir” demektir.¹ “من ذا الذي يشفع عنده إلا بإذنه” ifadesi “onun meşietini olmaksızın kim bir me’zûnun² veya dâ’inin salıvermesine güç yetirebilir” anlamındadır. “يعلم ما بين أيديهم وما خلفهم” ifadesi “O, Âdem’den Muhammed b. İsmail’e kadar olanı bilir” demektir. “ولا يحيطون بشيء من علمه إلا بما شاء” ifadesi “Onlar, derecelerin en büyüğü olan meşietini dışında O’nun hüccetinden hiçbir şey ihata edemezler” demektir. “وسع كرسيه السموات والارض” ifadesinde geçen Kursî, ülvî hudûdlara³ ulaşan destektir. “ولا يؤده حفظهما” ifadesi “sağ ve sol cenâhını koruyup kollamak ona ağır gelmez” demektir.⁴ “وهو العلي العظيم” ifadesini “Mevlânâ Hâkim, Şii müşriklerin itibar ettiği kişilerden, gelmiş geçmiş her şeyden yücedir” şeklinde yorumlarlar.

Âl-i İmrân sûresi 191. âyette “ويتفكرون في خلق السموات والارض ربنا ما خلقت هذا باطلا سبحانه فقنا عذاب النار” ifadesini “nâtıklar ve esâsların yaratılışı hakkında düşünenler, Rabbimiz seni, zâhirilerin cehaletinden ve bâtunilerin şirkinde bırakmaktan tenzih ederiz, bizi iki şeriattan bütününden kurtar” şeklinde yorumlarlar.

el-Mâide sûresi 90. âyette hamr/içki ile “esâs’ın”; meysîr/kumar ile “Hz. Ebû Bekir’in”; ensâb/dikili taşlar ile “Hz. Ömer’in”; ezlâm/fal oklarıyla “Hz. Osmân’ın”; şeytan ile “nâtık”ın kastedildiğini belirtirler. er Ra’d sûresi 17. âyetinde geçen “أنزل من السماء ماء” ifadesi “İmâmdan bilgiyi indirdi”, “فسالت أودية بقدرها” ile “daha önceki hüccetler olup bunlar

¹ Dürzi terminolojisinde “nâtık” ile Hz. Muhammed (s.a.), “esâs” ile de Ebû’l-Hasan Ali b. Ebî Tâlib kastedilmektedir (bk. Resâilü’l Hikme, 1: 21-24).

² Me’zûn, kendisine bazı hususları yerine getirmede izin verilen dâi anlamındadır. (bk. Resâilü’l Hikme, 1: 24).

³ Hudûd kelimesi “had” kelimesinin çoğuludur. Had kelimesi din ilimlerini bilmede zirvede olan kimse demektir. Ruhânî hududlar beş tane olup bunlar beşeri şahıslarda ortaya çıkar. Bunun yanında tevhid hududları da olup sayıları yetmiştir (bk. Resâilü’l Hikme, 1: 22).

⁴ Dürzi doktrininde “sağ cenâh” ile Ebu’l Hayr Selâme b. Abdulvehhap es Sâmirî, “sol cenâh” ile de Ebu’l Hasan Ali b. Ahmed ed Tâi es Semûkî murâd edilmektedir.

bilginin davete icabet edenlere (müstecib)⁵ ulaşması için İmamı'z Zamân'ın takdir ettiği dere yatakları”, “فاحتمل السيل زيدا رايا ” ifadesini “Hakikatlerin ilmine katılan zâhir'in köpüğü ki o da hucdetin selidir”, “ومما يوقدون عليه في النار ” ifadesini de “Cisimleri yakan ateş olan, kendileriyle şeriatın tutuştuğu Ehli Zâhir'in avâmı” olarak açıklamışlardır. “إبتغاء حلية ” ifadesi “Zâhirin süsü”, “أو متاع زيد مثله كذلك يضرب الله الحق ” ifadesi “imam”, “فأما الزيد فيذهب جفاء ” ifadesi “zâhir”, “وأما ما ينفع الناس ” ile “tevhid” kastedilmektedir. Âyetinde devamında gelen “فيمكث في الارض ” ifadesi “Muvahhidlerden kendisine tabii oldukları hüccet kalır”, “كذلك يضرب كذلك يضرب ” ifadesini ise “Mevlânâ dâileri tayin eder.Çünkü dâiler hakiki anlamda olmasa bile zaruri durumlarda imâm'ı temsil ederler. Bundan dolayı onlara “emsâl” denilmiş olup bu da “eşbâh” benzerlikler manasındadır.” şeklinde yorumlamışlardır. Buna göre âyetin meâli: “O, imamdaki bilgiyi indirir. Bilginin imâmı'z-zamân'ın davetine icabet edenlere ulaşması için takdir ettiği önceki hüccetler olan dere yatakları istiap hadlerince sel olup akar. Hakikatlerin ilmine katılan zâhir'in köpüğü ki o da hucdetin selidir alıp götürür. Cisimleri yakan ateş olan, kendileriyle şeriatın tutuştuğu Ehli Zâhir'in avâmı zâhirin ziynetinden yararlanmak için veya [kap-kacak, alet vs. yapıp] yararlanmak için ateşte erittikleri [made]nin üzerinde de bunun gibi bir köpük vardır. Zahirilerin ziyneti uçar gider; ama insanlara faydalı olan tevhit ise muvahhidlerin kendisine tabi olduğu hüccetle kalır. İşte İmam, dâileri tayin etmekle hak ile zıddı birbirinden ayırır.” (s.299-322)

Sonuç olarak;

Fâtımilerin altıncı halifesi Hâkim bi Emrillâh önderliğinde kurulan başta Hamza b. Ali, İsmâil et-Temîmî ve Muktenâ el Bahâuddîn olmak üzere birçok dürzi dâisi tarafından geliştirilen dürzi mezhebi yaşadığı dönemdeki diğer fırkalardan da doğal bir şekilde etkilenmiştir. Bu etkilenen fırkaların başında şüphesiz İsmâili fırkası gelmektedir. Dürziler İsmâili mezhebi gibi bâtını fırkalardan ve diğer felsefi ekollerden etkilenerek dürzi mezhebini tesis etmiştir. Dürziler genel iti-

⁵ Tevhid davetine icabet ettiklerinden dolayı böyle isimlendirilmişlerdir (bk. Resâilü'l Hikme, mukaddime, 1: 24).

bari ile uluhiyyet, nübüvvet ve âhiret bağlamında diğer islâm mezheplerden farklı düşünce ve ideolojiye sahip olduklarından ötürü öteki mezhepler tarafından tenkit edilmiş, haklarında kitaplar te'lif edilmiştir. İşte bu te'lif edilen bu eserlerden biri de 20. asırda yaşamış Muhammed Selîm b. İsmâil el Âmidî el-Buharî tarafından *Hallu'r rumûz fî 'akâidi'd Durûz* adıyla kaleme alınan bu eserdir. Eser genel hatları ile dürziliğin kuruluşunu, inanç sistemini, diğer mezhepler ile olan bağı, aile hukukunu ve Kur'ân bakış açılarını ortaya koymaya çalışmıştır. Eser konuları sade anlaşılır ve genel olarak ele alması itibari ile başarılı bir eserdir. Müellif genel olarak dürzileri bir tür din dışı bir fırka olarak nitelendirmiş, Kur'ân ile ilgili yaptıkları yorumların da bâtıl, aslı astarı olmayan ve mesnetsiz ifadeler olarak betimlemiştir. Eserin özellikle sonuç kısmında yer alan dürzilerin Kur'ân âyetlerini yorumlama örnekleri bu kitabı tanıtımızda önemli bir sâik olmuştur. Müellifin dürzilerin yoğun olarak yaşadığı Suriye'de olması onlar hakkında daha fazla malumat sahibi olma imkânını vermiştir Bu nedenle eser dürzilik hakkında bilgi almak isteyenler için büyük bir öneme hâizdir